

Några "nyfynd" ur museets magasin

Anders Söderberg

Museets flytt till nytt samlingsmagasin har givit både aha-upplevelser och överraskningar. Flytten gav oss anledning till uppordning och en nyorientering bland föremålen och deras dokumentation. Efter installationen i det nya magasinet har vi dessutom importerat de digitala fyndlistorna från senare decenniers grävningar in i ett nytt databassystem. Äldre grävningar som endast varit analogt dokumenterade har knappats in för hand, fyndpost för fyndpost. Ett drygt arbete som har skötts av Tobias Jansson, Olle Heimer och Daniel Matsenius. Det är i skrivande stund nästan slutfört.

De sista fyra årens arbete har gett många tillfällen att komma i närkontakt med föremålen: vid ompackning till nya syrafria askar, vid uppäckning efter transport och vid kontroll av uppgifter i fyndlistorna. Då är det också naturligt att en del nyupptäckter gjorts bland de ca 150 000 fyndposterna. Flera föremålstyper vars natur man inte tidigare identifierat har forskningen nu kommit ikapp.

Det är inte ovanligt att man vid hämtning av ett föremål råkar kasta en blick på ett helt annat föremål i en back intill och inse att "ja, men där är ju en sån, inte visste vi att den fanns i samlingarna!". Så stiger man ut ur magasinrummet med både förrättat ärende och en oväntad bonus – samlingarna har förärats ett nyidentifierat föremål, ett "nyfynd" kunde man nästan säga. Här skall vi berätta om några av dessa aha-upplevelser.

En krihake

Detta järnföremål påträffades vid undersökning år 1935 inför en nybyggnation i kvarteret Handelsmannen vid Stora gatan. Den registrerades då som en "hängare(?)" och beskrevs som ett "föremål med två parallellt sittande krokar samt en krampliknande fastsättningsdel, en dito avbruten" – en hyfsad men litet torr beskrivning av något som i själva verket är en krihake. En krihake är en del av spännarnordning till ett armborst. Haken har varit kopplad med en kraftig snodd till skyttens bälte. De bägge krokarna framtill grep om den kraftiga armborststrängen då den spändes. Nyidentifieringen av fyndet gjordes av Olle Heimer under digitaliseringsarbetet. Troligtvis ligger dateringen i 1400–1500-tal (jämförelsebild se: digitaltmuseum.se)

*Figur 1. Fragment av en krihake, järn.
Kvarteret Handelsmannen, Sigtuna.
Fynd nummer: SF1668:t1. Bredd 73 mm.
Foto: författaren/Sigtuna museum.*

Figur 2. Stämnyckel av horn till ett stränginstrument. Urnesstil. Kvarteret Trädgårdsmästaren 1988–90, fynd nummer 10153. Längd 77 mm. Foto: författaren/Sigtuna museum.

Figur 3 ovan. Möjlig leksaksyxka av älghorn. Kvarteret Ödåker, fynd nummer SF 86:c2. Längd 110 mm. Foto: författaren/Sigtuna museum.

En miniatyryxka

Vi har hittills haft fjorton fynd av små yxamuletter i kopparlegering på museet. Våren 2017 hade vi plötsligt femton då detta fragment som vid grävningen i kvarteret Trädgårdsmästaren 9–10 registrerats som ett "föremål med eldstålsliknande utseende", konstaterades vara ett avbrutet blad till en miniatyryxka. Dessutom till en bredbladig sådan, en typ som vi hittills endast haft en av, funnen vid grävning för fjärrvärme i Sigtuna 1991–92. Alla våra övriga fynd är av typen skäggyxa, en yxtyp med kort blad. Amuletterna har sitt ursprung i Kievriket i nuvarande Ukraina och Ryssland. Möjligen var de krigaramuletter som gavs till yrkessoldater i Kievfurstarnas arméer (Edberg 2008: 150ff). Fragmentet är daterat till 1125–1175 och kommer att beskrivas närmare i en kommande artikel (Edberg & Söderberg in prep.).

En stämnyckel till ett stränginstrument

Detta föremål av älghorn, med vacker ornamentik i urnesstil, registrerades som ett "handtag" vid utgrävningen i kvarteret Trädgårdsmästaren 1988–90. Det har ett fyrkantigt hål i ena änden och påminner på det viset något om en modern hylsnyckel. Vid utgrävningen i kvarteret Professorn 1999–2000 påträffades "Erres stämnyckel" – ett föremål med runor som avslöjade dess funktion som stämnyckel till en lyra eller en slavisk lyragusli (Bergelt 2006; Gustavson 2008). Erres nyckel gav oss en referens till hur tidigmedeltida stämnycklar kan ha sett ut, och tack vare den kunskapen har nu även detta föremål kunnat identifieras, mer än 25 år efter att det påträffades (Söderberg 2016; Söderberg in press). Nyckeln är daterad till ungefär 1050–75. Dateringen stämmer väl med ornamentiken.

En leksaksyxka?

Denna älgornsyxka påträffades vid undersökningar i kvarteret Ödåker 1922–23 och är inregistrerad som ett "yxliknande verktyg av horn försett med enkla ornament". Föremålet är litet, mindre än en gängse yxka, och har en helt flat "egg" framtill. Därtill är den enkla ornamentiken så valhänt utförd att den skulle ha kunnat ristas av ett barn. Yxkan påminner till uttrycket om den lilla enkla leksaksankan av horn från Birka (SHM 5208:1604), genom att vara grovt och hastigt tillyxad på ett liknande vis.

Figur 4 till höger. Nedtill egg till en bredbladig miniatyryxa av Makarovs typ 2 (Makarov 1992) från kv. Trädgårdsmästaren 1988–90, fynd nr 19022. Längd 50 mm. Ovanför ligger ett helt exemplar från fjärrvärmegrävningen 1991–92 och en bild av en korteggad yxamulett. Foto: författaren/Sigtuna museum.

Ett nyupptäckt rundjur

Vårt vackra eggskydd till en yxa, daterat till 1000-talet, har tidigare beskrivits av Laila Kitzler Åhfeldt i Situne Dei (2011). Under det sista året har vi vaskat fram litet ytterligare information. Dels fann vi en tidigare oidentifierad ornamentdetalj, ett djurhuvud som delvis döljs av den järnbricka som nitats fast vid en lagning. Huvudet har antydning till ett mandelformigt öga och en nosflik på en långa, nästan näbbliknande nosen. Utseendet bör låsa föremålet till perioden från före 1050 och någon generation framåt, då djurets utseende ligger nära Anne-Sofie Gräslunds stilgrupper Pr 2 eller 3 (Gräslund 1992). Förutom denna nyupptäckt har vi också fått fatt i paralleller från Novgorod, Hedeby, Schleswig och Dublin. Av fjorton eggskydd som visas på bild (Kainov 2016) liknar vårt exemplar ett fynd från Novgorod, även om det senare har en tydligare accentuerad båtform (jfr Kainov 2016: fig 2). Det liknar också fynd från Dublin genom de tre spetsarna vid baksidans mitt nära fästhållet (jfr Kainov 2016: fig. 5:1).

Figur 5. & 6 ovan. Eggskydd av trä till yxa. Kvarteret Professorn 1990–2000, fynd nummer 8800. Längd 182 mm. Detalj nedtill med rundjuret markerat i rött. Halva ögat är dolt av beslaget. Foto: Gabriel Hildebrand, bilden nedtill bearbetad av författaren/Sigtuna museum.

Ännu ett eggskydd, men av älghorn

Detta eggskydd är påträffat i kvarteret Guldet och inköpt av "gossen Ljungstedt" enligt registerkortet. Det registrerades då som ett "kamfodral eller del av dylikt", men tack vare vårt referensfynd från kvarteret Professorn står det nu klart att detta bör ha haft en likande funktion, om än till en smalare yxa eller annat eggverktyg med en egg på högst 70 millimeters bredd. Föremålet har punktcirkelornamentik och två hål för snörning

Figur 7. Eggsydd av älghorn, troligen avsedd för yxa. Kvarteret Guldet, fynd nummer SF 317:a. Bredd 75 mm. Foto: författaren/Sigtuna museum.

borrade från ena sidan och snett ut mot framsidan. Refererar vi till Kainov ser vi att det mera liknar en särskild typ av eggsydd från Hedeby (fig 4 sid 200) än de övriga som är mera runda i formen. Hedebyexemplaren har också två hål för snörning på endast en sida.

"Vikthästen" från kvarteret Humlegården

Vikter i form av hästar var vanliga under 12–1300-talen. Vi har några i Sigtuna, varav denna avviker mot den gängse formen hos skandinaviska vikthästar genom att vara hårt stiliserad, nästan schematiskt som efter en mönsternorm. Den är så speciell att den används av av museet som symbol. Utseendet är inget vi känner igen ur den skandinaviska formfloran, men vi fick ett tips om att kika mot Baltikum från arkeolog Ny Björn Gustafsson. Och de här figurerna är mycket riktigt vanliga kring Rigabukten i Estland och Lettland. Vår häst är således östlig, och det är inte ens helt säkert att den verkligen är en häst utan den kan också vara en hund som vaktar mellan de levandes värld och de dödas (jfr Junuks 2006). Föremålet har också en tidigare datering än de medeltida vikthästar, denna häst tillhör vikingatiden.

Figur 8 till vänster. Vikthäst eller ev. hundamulett, baltisk typ, kopparlegering. Kvarteret Humlegården, fynd nr SF 1302. Längd 38 mm. Foto: författaren /Sigtuna museum.

Figur 9 ovan. Klumppil av horn. Okänd fyndort, fynd nr. SF 131:c. Bredd ca 40 mm. Vi har också ett exemplar funnet i kv. Professorn 1999. Foto: författaren/Sigtuna museum.

Klumppil för småviltsjakt

Det här svarvade föremålet, från en undersökning på en okänd fyndplats, troligen i Sigtuna stad, är faktiskt en pilspets. Det fick vi lära oss av forskarna Nadezhda Tochilova och Anna Slapinia, från S:t Petersburg och Moskva, som studerat rysk-skandinaviska föremålshybrider i vårt magasin. Den är en så kallad klumppil som kunde slå ut småvilt utan att pälsen förstördes och utan att pilen fastnade högt uppe i trädet om man skulle missa. Sådana var oftast av horn och de förekommer i ett bälte från Nordskandinavien till Ryssland, och ser snarlika ut i hela förekomstområdet. Svenska exempel är ett samiskt fynd från Tärna i Västerbotten och ett annat från Ås i Jämtland (jfr Vilkuna 1968:286; Zachrisson 1976; Smirnova 1994).

Figur 10. Trolig motvikt till pyndare. Kvarteret Urmakaren 1990–91, fynd nummer 3628. Höjd 75 mm. Foto: författaren/Sigtuna museum.

Motvikt till en pyndare

Den här 1,87 kilo tunga järnklumpen är ett av våra större järnföremål. Det är funnet vid utgrävningen 1990–91 i kvarteret Urmakaren då Olof Skötkonungs mynthus påträffades. Föremålet är jämgammalt med mynthusen och kommer från ett annat hus på samma tomt. Tack vare pigga ögon på sociala medier har vi fått fatt i en parallell till föremålet i verktygskistan från Mästermyr på Gotland, en pyndare med en motvikt av snarlik form (Arwidsson & Berg 1983:9 pl 2 & 16:1; e-referens historiska.se). En pyndare är en våg som liknar ett besman men med rörlig motvikt istället för besmanets fasta. Det är spännande att föremålet påträffats just i mynthusmiljön, ett sammanhang av värdemätning och tidig kunglig administration, samt att de 1,87 kilona ligger nära 10 enheter av viktenheten mark som vanligtvis användes vid uppvägning av ädelmetaller. Föremålet är daterat till 1000–1050.

Förutom att gamla fynd fått nya identiteter har digitaliseringen också fräschat upp identifieringen av den medeltida keramiken, tack vare att vi kunnat åtnjuta Heimers och Matsenius arkeologiska expertis. Mycket har hänt med kunskapen om keramik sedan 1920–30-talen och nu är Sigtuna Fornhems gamla katalog något mera up to date.

Referenser

- Arwidsson, G. & Berg, G. 1983. *The Mästermyr Find: A Viking Age Tool Chest from Gotland*. Stockholm.
- Bergelt, S. 2006. *Hör du harpan*. Sigtuna. digitaltmuseum.se [https://digitaltmuseum.se/011024466761/krihake] Hämtat 2017 09 15.
- Edberg, R. 2008. Nya fynd av miniatyryxor. *På väg mot Paradiset. Arkeologisk undersökning i kvarteret Humlegården 3 i Sigtuna 2006*. Wikström, A. (red). Sigtuna.
- Gräslund, A-S. 1992. Runstenar – om ornamentik och datering II. *TOR* 24.
- Gustavson, H. 2008. Harpan magi. *Situne Dei*. historiska.se [http://historiska.se/upptack-historien/object/107096-vag-pyndare-av-jarnbrons/] Hämtat 2017 09 15.
- Jonuks, T. 2006. Koerad Eesti asukate viikingiaja Maailmapildis. *Mäetagused* 31. Tartu.
- Kainov, S. Ju. & Singh V.K. 2016. Derevjannyj tjechol topora s Troitskogo raskopa. *Novgorod i Novgorodskaja Zemlja*. Vyp. 30.
- Kitzler Åhfeldt, L. 2011. Några träfynd i Sigtuna från Runstenstid. *Situne Dei*.
- Makarov, N. A. 1992. Drevnjorusskie amulety-toporiki. *Rossijskaja Archeologia* 2/1992.
- Smirnova, L. I. 1994. Jesjtje raz o tupych strelach (k voprosu ob ochotnitsjem promyslje v crednevekovom Novgorode). *Novgorod i novgorodskaja zemlja. Istorija i archeologija*. Novgorod.
- Söderberg, A. 2016. Medieval string instrument finds from Sigtuna, including the earliest known key for possible nyckelharpa. *Fornvännen* 111.
- Söderberg, A. in press. A handful of string instrument finds from Medieval Sigtuna, Sweden. *Festschrift för Cajsa S. Lund*. Kolltveit, G. & Raino, R. (red).
- Vilkuna, K. 1968. Pil II; Finland. *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid*. Andersson, I. m fl (red). Malmö.
- Zachrisson, I. 1976. Medeltida ekorrpilar? *Fornvännen* 71.